

УДК 347.412.917

DOI: 10.26565/2075-1834-2019-28-06

НЕГАТИВНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Гужва А. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи 4,
e-mail: guzhva@karazin.ua
orcid: <https://orcid.org/0000-0001-7813-1455>

АНОТАЦІЯ: у статті привертається увага до наукової проблеми розуміння негативних зобов'язань у цивільному праві. Зроблено огляд положень зарубіжного цивільного законодавства щодо негативних зобов'язань. Окреслюються основні питання, що розглядаються в науковій літературі, які стосуються правової природи негативних зобов'язань: неможливість прострочення негативних зобов'язань, неможливість їх часткового виконання, неможливість припинення негативних зобов'язань через неможливість виконання, неможливість застосування до них переведення боргу тощо.

Автор також підіймає питання щодо можливості зустрічного виконання негативних зобов'язань та доходить висновку про таку можливість, якщо зобов'язання будуть взаємопов'язаними. Автором допускається також можливість існування зустрічних негативних зобов'язань, які також підлягають зустрічному виконанню за умови їх взаємопов'язаності.

Вказується на особливість таких негативних зобов'язань як дистриб'юторські та агентські договори.

Також у статті висвітлюється питання щодо можливості укладення договорів про неконкуренцію за цивільним правом України. Вказується на юридичні перепони щодо цього: кореляція із принципом свободи договору, обмеженням цивільної дієздатності, припинення чинності трудових чи підрядних відносин із кредитором. Для ілюстрації вказаних позицій у статті наведено вітчизняну судову практику.

У статті звернено увагу на співвідношення негативних зобов'язань із поняттями «заборона», «обмеження права» та «відмова від права». Автор обґрунтовує, що негативні зобов'язання не можна розглядати ані як обмеження у праві, ані як відмову від права. Зважаючи на те, що негативне зобов'язання встановлює заборону для боржника вчиняти певні дії, але така заборона встановлюється договором і діє лише на користь кредитора, то це є заборона приватного характеру. Автором також відмежовано негативні зобов'язання від негативних сервітутів, яким як речовим правам властиве обтяження саме нерухомості, а не встановлення зобов'язання щодо певної особи.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: негативні зобов'язання, зобов'язання з негативним змістом, виконання зобов'язань, договори про ексклюзивність, договори про неконкуренцію.

НЕГАТИВНЫЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Гужва А. Н.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры гражданско-правовых дисциплин
юридического факультета
Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина,
г. Харьков, 61022, площадь Свободы, 4
e-mail: guzhva@karazin.ua
orcid: <https://orcid.org/0000-0001-7813-1455>

АННОТАЦИЯ: в статье обращается внимание на научную проблему понимания негативных обязательств в гражданском праве. Сделан обзор положений зарубежного гражданского законодательства касательно негативных обязательств. Очерчиваются основные вопросы, которые рассматриваются в научной литературе по правовой природе негативных обязательств: невозможность просрочки негативных обязательств, невозможность их частичного исполнения, невозможность прекращения негативных обязательств из-за невозможности исполнения, невозможность применения к ним перевода долга и т.д.

Автор также поднимает вопрос о возможности встречного исполнения негативных обязательств и приходит к выводу о такой возможности, если обязательства будут взаимосвязанными. Автором также допускается существования встречных негативных обязательств, которые также подлежат встречному исполнению при условии их взаимосвязанности.

Указывается на особенность таких негативных обязательств как дистрибьюторские и агентские договоры.

Также в статье освещается вопрос о возможности заключения договоров о неконкуренции по гражданскому праву Украины. Указывается на юридические препятствия к этому: корреляция с принципом свободы договора,

ограничением гражданской дееспособности, прекращение действия трудовых или подрядных отношений с кредитором. Для иллюстрации указанных позиций приводится отечественная судебная практика.

В статье обращается внимание на соотношение негативных обязательств с понятиями «запрет», «ограничение права» и «отказ от права». Автор обосновывает, что негативные обязательства нельзя рассматривать ни как ограничение в праве, ни как отказ от права. Принимаю во внимание то, что негативное обязательство устанавливает запрет для должника совершать определенные действия, но такой запрет устанавливается договором и действует только в пользу кредитора, то это является запретом частного характера. Автором также разграничено негативные обязательства и негативные сервитуты, которым как вещным правам свойственно обременение именно недвижимости, а не установление обязательства в отношении конкретного лица.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: негативные обязательства, обязательства с негативным содержанием, исполнение негативных обязательств, договоры об эксклюзивности, договоры о неконкуренции.

NEGATIVE OBLIGATIONS IN CIVIL LAW: PROBLEM STATEMENT

Guzhva Anton,

PhD, associate professor

Department of Civil Law Disciplines

V.N.Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022

e-mail: guzhva@karazin.ua

orcid: <https://orcid.org/0000-0001-7813-1455>

ANNOTATION: the present article touches upon the issue of negative obligation interpretation in civil law. The provisions of foreign civil legislature concerning negative obligations are reviewed in detail. The article gives a detailed analysis of main issues in the scientific literature concerning the legal nature of negative obligations: impossibility of negative obligations delays, impossibility of partial performance, impossibility of negative obligation termination because of failure to perform, impossibility to enforce debt assignment.

The opportunity of negative obligation counter-performance is also stressed. It is concluded that negative obligation counter-performance is considered to be possible in case such obligations are interrelated. The author comes to the conclusion that the existence of counter-negative obligations is possible that are also exposed to counter-performance provided they are interrelated.

The peculiarities of such negative obligations as distribution agreements and agency contracts are pointed out.

The article goes on to say about the possibility of non-concurrence agreements conclusions under civil law of Ukraine. The author states that there are some legal obstacles to it: the correlation with the principle of freedom of contract, the limitations on active civil capacity, termination employment or contractual relationships termination with creditors. Domestic trial practice is given to illustrate the indicated positions.

The author draws reader's attention to the correlation of negative obligation with such definitions as «prohibition», «right restriction» and «waiver of the right». The author justifies that negative obligations can be considered neither as right restriction nor waiver of the right. Taking into account the fact that negative obligations imposes a prohibition on a debtor to commit certain actions but such a prohibition is provided by the agreement and works in favor of creditors it is considered to be a personal prohibition. The author also draws the line between negative obligations and negative servitude that is characterized by the burden of real estate as property rights and not by establishing the commitment in respect of a person.

KEY WORDS: negative obligations, negative context obligations, performance of an obligation, exclusivity agreement, non-concurrence agreement.

Поняття негативних зобов'язань з'являється у Цивільному кодексі України у 2017 році, коли було внесено зміни до визначення зобов'язання, яке міститься у ч. 1 ст. 509 ЦК України. Так, зобов'язання, змістом яких є утримання від дій, визначаються як негативні зобов'язання.

Спеціальна норма щодо виконання негативних зобов'язань міститься у ч. 2 ст. 611 ЦК України. У цій статті втілено принцип реального виконання негативного зобов'язання: «У разі порушення боржником негативного зобов'язання кредитор незалежно від сплати неустойки та (або) відшкодування збитків і моральної шкоди має право вимагати припинення дії, від вчинення якої боржник зобов'язався утриматися, якщо це не суперечить змісту зобов'язання. Така вимога може бути пред'явлена кредитором і в разі виникнення реальної загрози порушення такого зобов'язання»¹.

Отже, Законом № 1984-VIII від 23.03.2017 частина 1 ст. 509 ЦК України була змінена, а стаття 611 була доповнена частиною другою. З цієї дати Цивільний кодекс України отримав термін «негативне зобов'язання».

Втім не зважаючи на таку досить малу увагу законодавця регулювання негативних зобов'язань, у правозастосуванні дуже розповсюдженими є договори, предметом яких є негативні зобов'язання. Так, у підприємницькій практиці дуже часто укладаються договори про нерозголошення конфіденційної інформації (NDA), угоди про неконкуренцію (NCA), а також договори про ексклюзивність тощо. Це можуть також бути зобов'язання, що втілені в окремих умовах договору у формі застережень («не продавати предмет застави», «не продавати товар іншим покупцям за меншою ціною», «не відчувувати

об'єкт найму», «не укладати договори з без участі агента», «не передавати приміщення у суборенду» тощо) [1].

Отже, можна констатувати розповсюдженість негативних зобов'язань на практиці та водночас доволі безсистемне їхнє нормативне регулювання у вітчизняному законодавстві. Майже повна відсутність наукових доробок негативних зобов'язань створює нагальну потребу дослідження цієї теми у вітчизняній цивілістиці.

Недослідженою у вітчизняній цивілістиці залишається правова природа негативних зобов'язань, їхнє місце у загальній класифікації зобов'язань, віднесення їх до майнових чи немайнових тощо. З'ясування цих питань і поставимо собі за мету цієї статті.

У зарубіжній цивілістиці питання негативних зобов'язань досліджуються досить ґрунтовно. Так, наприклад, серед італійських робіт можна назвати, принаймні, чотири монографічних дослідження: Едоардо Манеллі «Зобов'язання «не надавати» (2018 р.) [2], Деппано Стефано «Негативні зобов'язання» (2014 р.) [3], Леонардо Ков'єллі «Негативне зобов'язання: вклад до теорії зобов'язань» (1934 р.) [4], Паола Марія Веккі «Негативні зобов'язання та положення про заборону» (1992) [5].

Існування зобов'язань, предметом яких є утримання від певних дій, засвідчується вже у джерелах римського права. Так, римляни могли включати у договори умови про утримання контрагента від певних дій: не віддавати раба у володіння родичів продавця, не використовувати рабину у якості повії тощо. Як правило, такі умови ґрунтувалися на немайновому інтересі продавця. Серед прикладів негативних зобов'язань у Стародавньому Римі слід також назвати *pactum de non petendo* – угода про те, що контрагент не буде подавати позову.

У наш час цивільне законодавство зарубіжних країн визнає існування зобов'язань з предметом «утримання від певних дій» та оперує поняттям «негативне зобов'язання».

Так, ст. 1222 ЦК Італії, яка має назву «Невиконання негативних зобов'язань». Відповідно до вказаної статті положення про прострочення не застосовуються до зобов'язань «утримуватися від дій» [5].

Німецьке цивільне уложення у § 241 містить договір про утримання від конкуренції, за яким сторона зобов'язується утримуватися від здійснення дій, спрямованих на провадження на певній території діяльності, яка є аналогічною до діяльності свого контрагента [6, с. 48].

Французький цивільний кодекс також передбачає негативні зобов'язання. Так, відповідно до ст. 1101 ФЦК договір визначається як угода, змістом якої можуть бути як позитивні дії, так і негативні зобов'язання [8, с. 373].

Швейцарський зобов'язальний закон містить норму, відповідно до якої боржник, який порушив зобов'язання утриматися від певної дії зобов'язаний відшкодувати збиток на підставі лише одного факту порушення (ч. 2 ст. 98) [9, с. 34]. Крім того, згідно із ч. 1 ст. 340 Швейцарського зобов'язального закону дієздатний працівник може прийняти на себе письмове зобов'язання перед працедавцем утримуватися після припинення трудових відносин від діяльності, яка будь-яким чином створює конкуренцію працедавцю, зокрема, від експлуатації конкуруючого підприємства за власний рахунок, від роботи на конкуруючому підприємстві або участі в ньому [9, с. 162].

Хоча національне цивільне законодавство не містить відповідних положень, на практиці виникає досить багато питань щодо дійсності зобов'язань про заборону конкуренції у праві України. Але може постати питання про дійсність такої заборони, навіть якщо вона встановлена умовами договору: вона може бути розцінена як правочин, який спрямовано на обмеження цивільної дієздатності, наслідком чого є його нікчемність.

Втім працедавці досить часто включають застереження про заборону конкуренції у контракти із працівниками. Це викликано тим, що непоодинокими є випадки, коли працедавці за свій рахунок навчають працівників, забезпечують їм підвищення кваліфікації, отримання певних сертифікатів, що підтверджують їхній професійний рівень, оплачують тренінги, курси з вивчення іноземних мов тощо. Цілком справедливо, що працедавець, який сприяє завдяки власним ресурсам формуванню професійної кваліфікації працівника, зацікавлений у тому, щоб цей працівник якнайдовше працював у працедавця або, принаймні, після завершення трудових відносин не конкурував та не працював на конкурента з усім тим багажем знань, вмінь та навичок, які він отримав за рахунок працедавця.

На забезпечення зобов'язань щодо неконкуренції з працедавцем (як і зобов'язань щодо нерозголошення конфіденційної інформації) досить часто встановлюється штраф. Втім після припинення трудових відносин трудовий договір втрачає чинність, внаслідок чого всі встановлені ним зобов'язання припиняються, і стає проблемою притягти до відповідальності працівника у разі порушення. Однак договором може бути передбачена замість штрафу компенсація при звільненні у разі виконання умов про неконкуренцію із працедавцем. Такий спосіб заохочення працівника до утримання від конкуренції із працедавцем видається доволі ефективним.

У якості прикладу можна навести рішення Київського районного суду Одеси у справі №1512/4941/2012. Працівник подав позов до суду з вимогою про стягнення компенсації, яка дорівнює його заробітній платі за два місяці. Вказана компенсація була передбачена умовами трудового договору

при звільненні. Компенсація повинна була бути виплачена працівнику після 12 місяців від дати припинення дії цього трудового договору. Однак працедавець відмовив у наданні цієї компенсації посилаючись на те, що працівник порушив умови п. 7.1 трудового договору, який передбачав, що протягом строку дії договору та впродовж 12 місяців з дня його припинення працівник прямо або безпосередньо (як директор, працівник, тощо) не конкуруватиме з компанією, а також не матиме будь-якої частки в будь-якій підприємницькій структурі чи організації, яка, за власним судженням компанії, є конкурентом компанії, не надаватиме такій структурі чи організації будь-яких послуг, не братиме в ній участі та не буде пов'язаний з нею. У ході розгляду справи було встановлено, що працівник допустив факт співробітництва з компанією-конкурентом, на підставі суд відмовив працівнику у позові про стягнення компенсації при звільненні [10].

Необхідність у встановленні негативних зобов'язань у професійній діяльності спостерігаються також у сфері спорту. Футбольні школи вкладають чималі кошти у підготовку професійних футболістів, яка триває роками. По завершенню професійної підготовки ці футбольні школи мають намір виступати агентами під час влаштування цих футболістів до футбольних клубів. Однак розповсюдженою є практика, коли футболісти самостійно або через інших агентів укладають контракти із футбольними клубами. При цьому футбольна школа, яка упродовж років здійснювала професійну підготовку, не може захистити свої майнові інтереси. Це спричиняє необхідність укладати із спортсменами, яких готують футбольні школи, договори на ексклюзивне посередництво на укладення контрактів футболістів із футбольними клубами.

Досить розповсюдженою є практика встановлення негативних зобов'язань у дистриб'юторських та ріелторських договорах. Так, ріелторський договір може містити застереження про ексклюзивність щодо представлення інтересів продавця на ринку нерухомості: агент повинен рекламувати об'єкт нерухомості за власний рахунок, влаштовувати перегляди потенційними покупцями, організувати процес переговорів, у свою чергу, продавець повинен не звертатися до інших агентів щодо продажу об'єкту нерухомості та не здійснювати будь-які дії щодо привернення потенційних покупців (не вести перемовини за відсутності агента, не влаштовувати без нього перегляди тощо). На забезпечення виконання такого зобов'язання для продавця нерухомості на користь агента встановлюється неустойка, є еквівалентною розміру агентської винагороди.

Вважаємо, що у такого роду договорах про ексклюзивність треба звернути увагу на два моменти. По-перше, заборона про укладення договору без участі агента створює конфлікт із принципом свободи договору, встановленому у ст. 627 ЦКУ: продавець не може бути обмежений у можливості укладання договорів з іншими агентами або самостійно безпосередньо із покупцями нерухомості. По-друге, чи можна вважати обов'язки агента та продавця нерухомості зустрічними? Іншими словами, чи має право продавець у разі невиконання агентом своїх обов'язків щодо реклами та представлення на ринку об'єкта нерухомості та у разі відсутності пропонування до продажу чи здійснення його у такий спосіб, що це не дає жодного ефекту, відмовитись від договору і на порушення свого обов'язку самостійно або через інших агентів продати об'єкт нерухомості? – Так, порушення агентом своїх обов'язків щодо продажу нерухомості надає право продавцю порушити власний обов'язок щодо утримання від продажу нерухомості без участі агента, тому що у протилежному випадку це взагалі унеможливить продаж об'єкту нерухомості продавцем без порушення договору. Вбачається, що таке право продавця ґрунтується на ч. 3 ст. 538 ЦКУ, відповідно до якої у разі невиконання однією із сторін у зобов'язанні свого обов'язку або за наявності очевидних підстав вважати, що вона не виконає свого обов'язку у встановлений строк (термін) або виконає його не в повному обсязі, друга сторона має право зупинити виконання свого обов'язку, відмовитися від його виконання частково або в повному обсязі.

Такої ж позиції притримується Д. Б. Коротков, який вважає, що у разі систематичного порушення агентом обов'язку щодо продажу молочної продукції, яка псується, принципал набуває право самостійно реалізовувати цю продукцію, оскільки невиконання агентом обов'язку з продажу обумовлює право принципала не виконання зі свого боку обов'язку із утримання від продажу молочної продукції не через агента. У протилежному випадку продукцію може бути зіпсовано під загрозою повної її втрати [11, с. 65].

Втім, на жаль, вітчизняна судова практика на застосовує ст. 531 до негативних зобов'язань. Це стосується, насамперед, договорів про ексклюзивні права агента на продаж нерухомості: невиконання агентом позитивних обов'язків з продажу нерухомості (реклами, пропонування до продажу, переглядів тощо) не вважається судами підставою для правомірності відмови продавця від виконання негативного обов'язку щодо утримання від дій з продажу нерухомості без участі агента.

Це твердження можна проілюструвати, зокрема, судовою справою № 645/6989/18. Було укладено договір про ексклюзивне право позивача на пошук потенційних покупців об'єкту нерухомості.

Відповідач в час дії Договору, в його порушення, здійснила відчуження квартири, що була предметом Договору, без участі позивача, чим допустила порушення умов. За порушення цієї умови для Замовника

на користь Виконавця було встановлено штраф у розмірі 5% від вартості об'єкту нерухомості (26200 грн).

Фрунзенський районний суд м. Харкова цілком правомірно та обґрунтовано відмовив у позові. У Рішенні суду вказано, що «позивачем не надано належних та допустимих доказів виконання ним обов'язків, встановлених договором та порушення відповідачем ексклюзивності умов надання послуг, чим не виконано вимоги ст. 12 ЦПК України, відповідно до якої кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень».

Крім того, в Рішенні зазначалося: «матеріалами справи не встановлено, які конкретно послуги і коли саме надавалися відповідачці агентством та чи виконало агентство нерухомості свої обов'язки».

Суд визнав наведені обставини суттєвими та важливими для вирішення спору з огляду на те, що відповідач заперечує факт надання їй послуг з боку агентства, посилаючись на те, що укладенням договору придбання квартири агентство нерухомості не займалось [12].

Позивач оскаржив вказане Рішення, подав апеляцію. Харківський апеляційний суд задовольнив апеляційну скаргу, скасував рішення суду першої інстанції і прийняв нове рішення, яким позов задовольнив.

Аргументація колегії суду була дослівно така: «немає значення факт виконання або невиконання позивачем умов договору про ексклюзивне право Виконавця на пошук потенційних покупців на об'єкт нерухомості, оскільки сума, про стягнення якої просить позивач, не є оплатою за надані ним послуги» [13].

Нелогічність, необґрунтованість, грубе нехтування закону, що виявлено у цьому рішенні колегії Харківського апеляційного суду, викликає лише подив та розчарування. Проте утримуючись від емоційної оцінки такого рішення, повернемося до питання можливості застосування у цій справі ч. 3 ст. 531 ЦК України, яка надає право відмовитись від виконання зустрічного обов'язку, якщо контрагент не виконав свого обов'язку. Дійсно, якщо агент не виконував дій з продажу квартири, яким ще чином можна б було її продати, якщо не через порушення негативного зобов'язання продавця «не продавати без участі агента»? Утримання продавця від продажу квартири без участі агента взагалі унеможливить продаж квартири, що несправедливо порушує інтереси продавця. У ситуації ж коли агент може собі дозволити не виконувати договір без будь-яких наслідків, а продавець буде нести відповідальність за продаж квартири без участі агента, створюється явний дисбаланс інтересів сторін, що суперечить принципам добросовісності, розумності справедливості. І якщо б колегія Харківського апеляційного суду мала б хоча б мізерну правосвідомість та елементарне почуття справедливості, то законне та обґрунтоване рішення суду першої інстанції на користь продавця не було б скасовано.

Е. Манеллі у своїй монографії надає теоретичне обґрунтування класифікації негативних зобов'язань на «не робити» (*di non fare*) та «не надавати» (*di non dare*). Причому, на думку вченого, на відміну від зобов'язань «не робити», які впливають із відповідних численних зобов'язань з активним змістом, зобов'язання «не надавати» складають закритий перелік, оскільки можуть полягати у чотирьох видах бездіяльності або утримання від дій: 1) не передавати права; 2) не платити; 3) не надавати (включаючи сюди «не відшкодовувати» та «не повертати»; 4) не зберігати [2; с. 29].

Вказаний автор вважає також, що попередній договір, договір про опціон, угода про переважне право, а також негативний сервітут можуть містити у собі негативне зобов'язання «не надавати» [2; с. 44].

Втім негативного сервітуту це може стосуватись лише у тому випадку, коли його зміст полягає у забороні відчужувати нерухомість упродовж дії сервітуту. В інших випадках (заборона надбудовувати, насаджувати, забудовувати, видобувати певні копалини тощо) зміст сервітуту складає утримання від певних дій, які не пов'язані із відчуженням речі. Крім того, помилковим буде ототожнювати негативний сервітут із негативним зобов'язанням, оскільки сервітуту, як речовому праву, властиве обтяження саме нерухомості, а не накладення зобов'язання на певну особу. Тобто, із переходом права власності на нерухомість, що обтяжена негативним сервітуту, зобов'язання утримуватись від певних дій переходить до нового власника слугуючої нерухомості. Так само як і зі зміною сервітуарія право вимоги щодо утримання від певних дій із сусідньою нерухомістю переходить до особи, яка стає власником пануючої нерухомості. Це означає, що ані сервітуарія не можна ототожнювати із кредитором, ані власника слугуючої нерухомості – із боржником у зобов'язанні.

Попередній договір містить зобов'язання «не укласти з іншими особами основний договір на тих самих умовах та щодо того самого предмету, який обумовлено у попередньому договорі». Втім, і попередній договір не можна вважати у цьому розумінні негативним зобов'язанням, оскільки така заборона впливає із позитивного зобов'язання контрагентів укласти основний договір на певних умовах у майбутньому.

Дослідження сутності негативних зобов'язань передбачає визначення їх правової природи, характерних ознак та місця у загальній класифікації зобов'язань.

Найбільш поширеною є практика встановлення негативних зобов'язань у якості окремих умов договорів, але не можна заперечувати, що існує певна категорія договорів, предметом яких є лише зобов'язання: це, перш за все, так звані «договори про ексклюзивність», угоди про нерозголошення конфіденційної інформації, угоди про неконкуренцію. Якщо інтерес кредитора складає саме бездіяльність у певній сфері, утримання від певних дій боржника, без обов'язку активної поведінки, то наразі маємо негативні зобов'язання не у якості окремих умов договору, а зобов'язання з негативним змістом.

Будь-які договори, які встановлюють певні виключні (ексклюзивні) права передбачають для установника цих прав негативне зобов'язання утримуватися від реалізації цих прав у період дій виключних прав правоволодільця. Так, постачальник який надає ексклюзивне право продажу товару на певній території дистриб'ютору, сам зобов'язаний утримуватися від продажу цього товару на цій території та не може надавати це право іншим особам; власник нерухомості, який надав ексклюзивне право продажу об'єкту нерухомості сам повинен не продавати об'єкт нерухомості через інших агентів; автор, який надав виключне право видавництву опублікувати та розповсюджувати твір упродовж певного строку, сам не повинен видавати та надавати іншим видавництвам право видавати та розповсюджувати цей твір у вказаний строк тощо.

Специфічною рисою негативних зобов'язань є їхня неподільність. Зобов'язання щодо утримання від певних дій не можна виконати по частинах. Будь-який факт порушення негативного зобов'язання буде вважатися повним його невиконанням. Так, наприклад, будь-яке розголошення конфіденційної інформації буде вважатися порушенням із наслідками відповідальності, яка передбачена угодою про нерозголошення. Втім щодо зобов'язань, об'єкт яких є подільним, наприклад, «не виплачувати певну суму грошей», якщо частину грошей на порушення зобов'язання боржник виплатить і у кредитора залишиться інтерес, що частина, що залишилася надалі не виплачувалася третій особі боржником, то можна казати про часткове невиконання негативного зобов'язання.

Інша особливість негативних зобов'язань полягає у тому, що до них не застосовується поняття «прострочення». Так, у ЦК Італії прямо передбачено, що положення про прострочення не стосуються зобов'язань «не робити». Кожен факт порушення такого зобов'язання сам по собі є невиконанням (ст. 1222). Вказане обумовлене тим, що негативні зобов'язання мають тривалий характер: інтерес кредитора полягає у тому, щоб боржник утримувався від певних дій упродовж всього часу існування зобов'язань.

Е. Манеллі вважає, що у зобов'язаннях «не робити» та «не надавати» зміст полягає у бездіяльності або у пасивній поведінці. У такому зобов'язанні певне утримання від дії буде вважатися виконанням і, відповідно, задовольнятиме інтерес кредитора [2, с. 55]. Відмінність у предметі зобов'язань «не робити» і «не надавати» вказаний автор вбачає у цілі та цінності цих зобов'язань. Перші передбачають утримання від діяльності або дії, матеріальний акт, який може сприйматися через відчуття, другі – передбачають якусь матеріальну річ, яке існувало до встановлення зобов'язання і з великою долею вірогідності буде існувати навіть після припинення зобов'язання. Коли не виконується зобов'язання «не робити», наприклад, «не будувати», то його невиконання (збудована конструкція і її частина) одразу ж буде помічена кредитором та третіми особами. Якщо зобов'язання «не передавати певне майно» буде не виконане, то порушення такого зобов'язання не може бути одразу ж помічене кредитором. Звідси Е. Манеллі вбачає у зобов'язаннях «не надавати» вбачає для кредитора більший ризик того, що невиконання такого зобов'язання не буде помічено [2, с. 55].

Слід також вказати, що зобов'язання «не надавати» більш ризиковані за наслідками. Так, якщо боржник порушить зобов'язання «не передавати річ», то, якщо вказана річ буде передано в порушення зобов'язання і вона до передачі належала боржникові на праві власності, то відновити таке порушене зобов'язання не можливо: кредитор не зможе вимагати витребувати передану річ у набувача, оскільки вказане зобов'язання не породжує обов'язку для третьої особи. Вказане підпорядковується правилу: «*Pacta tertiis nec nocent, nec prosunt*» - «Зобов'язання третім особам ані шкодять, ані допомагають».

Натомість якщо буде порушене зобов'язання «не робити» (наприклад, «не будувати»), то кредитор може вимагати від боржника відновлення становища, яке існувало до порушення, і у більшості випадків таке відновлення є фізично можливим.

Також важливим уявляється питання про майновий чи немайновий характер негативних зобов'язань. Уявляється, що у пасивній поведінці, бездіяльності навряд чи може бути майновий зміст. Таке зобов'язання не породжує майновий ефект – результатом його не є майнове благо. Однак, Ф. О. Богатирьов, наприклад, вважає, що негативні зобов'язання можуть мати і немайновий характер (так, умова у договорі найму житлового приміщення про утримання наймача від виконання ремонтних робіт після певної години з метою недопущення зайвого шуму буде немайновою) [14, с. 17].

Вважаємо, що для визначення майнового чи немайнового характеру зобов'язання повинен бути покладений інтерес кредитора. Так, якщо інтерес кредитора у нездійсненні певної дії є немайновим, то і негативне зобов'язання буде немайновим. Так, може бути встановлено негативне зобов'язання будь-

якого змісту, якщо воно має певний інтерес для кредитора та не суперечить принципам добросовісності, розумності, справедливості: наприклад, зобов'язання певної особи не палити, не грати на якомусь музичному інструменті, не зазнавати фізичних навантажень, не залишати певну територію тощо. Такого роду зобов'язання будуть без сумніву немайновими. Натомість, у випадку, наприклад, заборони продажу предмету застави, інтерес кредитора буде майновим, оскільки для кредитора предмет застави являє собою майновий інтерес у забезпеченні виконання боржником основного зобов'язання.

Ще однією особливістю негативних зобов'язань є їхній особистий характер. Тобто, для кредитора, як правило, має значення особа боржника у таких зобов'язаннях. Тому негативні зобов'язання не повинні допускати переведення боргу, оскільки це може призвести до втрати інтересу кредитора до виконання такого зобов'язання.

Практичним є питання щодо можливості застосування до негативних зобов'язань принципу реального виконання. Ф. О. Богатирьов вважає, що боржника негативного зобов'язання не можливо спонукати (примушувати) до реального виконання. За словами вказаного дослідника, навіть у тих випадках, коли теоретично можливо уявити примушування боржника у такого роду зобов'язаннях, воно є недопустимим, оскільки призводить до цілковито неприйняттого впливу на особистість [14, с. 18]. Втім варто не погодитись із такою позицією науковця, оскільки звісно ж мова йде не про фізичне примушування, а про можливість подання позову з відповідним предметом та отримання відповідного судового рішення про заборону вчинення певних дій. Так, якщо навіть після одного порушення негативного зобов'язання (яке може мати тривалий характер), у кредитора залишається інтерес до того, щоб боржник не здійснював певної дії у майбутньому, він не повинен позбавлятися права подати позов про виконання зобов'язання в натурі (утримання відповідача від вчинення певних дій у майбутньому).

Специфічною рисою негативних зобов'язань є їхня неподільність. Зобов'язання щодо утримання від певних дій не можна виконати по частинах. Будь-який факт порушення негативного зобов'язання буде вважатися повним його невиконанням. Так, наприклад, будь-яке розголошення конфіденційної інформації буде вважатися порушенням із наслідками відповідальності, яка передбачена угодою про нерозголошення. Втім щодо зобов'язань, об'єкт яких є подільним, наприклад, «не виплачувати певну суму грошей», якщо частину грошей на порушення зобов'язання боржник виплатить і у кредитора залишиться інтерес, що частина, що залишилася надалі не виплачувалася третій особі боржником, то можна казати про часткове невиконання негативного зобов'язання.

Усі зобов'язання, за загальним правилом, повинні виконуватися у повному обсязі. Так, у ст. 529 ЦК України встановлено право кредитора не приймати від боржника виконання його обов'язку частинами, якщо інше не встановлено договором, актами цивільного законодавства або не випливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту. Подібна норма міститься також, наприклад, у ЦК Італії (ст. 1181). Чи можливе часткове виконання щодо негативних зобов'язань? – На це питання досить послідовно відповідає у своїй статті «Заборона часткового виконання негативних зобов'язань» Люка Ситція. На думку цього дослідника якщо негативне зобов'язання передбачає виконання, яке може бути розділене у часі, то можна визначити, що задоволення інтересу кредитора не завжди з пов'язується необхідністю до мментальної та одночасної відмови від усіх дій, що передбачені негативним зобов'язанням, а тому і до реалізації, так ба мовити, монолітної поведінки зобов'язаної сторони [15, с. 102]. Іншими словами, якщо змістом негативного зобов'язання є тривала бездіяльність, а не утримання від здійснення якоїсь одноактної дії, то можна казати про часткове виконання.

Л. Ситція наводить такий приклад: якщо певна особа, яка зобов'язалася припинити після спливу 5 років продаж майна X та виробництво майна Y, утримається лише від другої діяльності на строк, у який раніше мала намір розпродати зі складу запаси X, то потрібно визначити, чи буде задоволення інтересу кредитора співвідноситися із тривалим виконанням. Якщо це буде так, то контрагент, який спочатку лише утримався від виробництва майна Y, може вважатися таким, що допустив прострочення [15, с. 107].

Е. Манеллі серед основних характеристик негативних зобов'язань називає, зокрема, такі: 1) невизначеність змісту зобов'язання; 2) бездіяльність розглядається як позитивне надання; 3) негативне зобов'язання співвідноситься із зобов'язанням «терпіти»; 4) здатність негативного зобов'язання задовольнити інтерес кредитора; 5) негативний обов'язок для боржника та його несприятливий характер (негативне зобов'язання обмежує гарантовану конституціонально дієздатність боржника); 6) абсолютна неподільність зобов'язань «не робити» та подільність предмету надання негативних зобов'язань (з метою оцінки); 7) реальна можливість виконати негативне зобов'язання; 8) відмінність між зобов'язальним відношенням з негативним змістом, заборонаю та обмеженням; 9) інтерес кредитора щодо тривалого характеру негативного зобов'язання; 10) можливість негативного надання шляхом одного акту, багатократного та тривалого (тривалі негативні зобов'язання припиняються зі спливом часу, а не шляхом виконання); 11) припинення негативного зобов'язання через сплив часу або досягнення мети; 13) відмінний режим мментальних (одноактних) негативних зобов'язань та тривалих; 14) виключають

невиконання; 15) розподіл тягаря доказування; 16) неподільність негативного зобов'язання між декількома боржниками [2, с. 26].

На думку С. Деппано, на відміну від негативних зобов'язань заборона та обмеження мають своїм предметом певне право і, відповідно, переходять разом із ним. Натомість, негативне зобов'язання не може передаватися. Іншою відмінністю є те, що обмеження та заборона захищають публічні інтереси, які встановлені щодо третіх осіб [3, с. 78].

Не зовсім можна погодитись із таким висновком, оскільки негативне зобов'язання за своєю сутністю і є заборонаю, але така заборона стосується лише боржника. Так, кредитору, в інтересах якого встановлено, наприклад, заборону продавати предмет застави, має право вимоги лише щодо конкретного боржника, який є одночасно боржником і в основному (позиковому) правовідношенні, і в забезпечувальному (заставному). Отже, заборона відчуження предмету застави, яка є негативним зобов'язанням, є також і заборонаю, але заборонаю приватною.

Так, само негативне зобов'язання може розглядатись як обмеження. Наприклад, обмеження конкуренції боржника у певній діяльності, якою займається кредитор, являє собою один з найбільш розповсюджених видів негативних зобов'язань. Але, знову ж таки, це обмеження стосується лише конкретного боржника і встановлюється в інтересах конкретного кредитора, а тому є приватним обмеженням.

Щодо неперехідності негативних зобов'язань, то можна цілком погодитись із С. Деппано. Дійсно, особистий характер негативних зобов'язань обумовлює їхню неможливість бути об'єктом цивільного обігу. Слід констатувати, що переведення боргу навряд чи можна застосувати до негативних зобов'язань.

Характерною ознакою негативних зобов'язань є також неможливість застосування до них такого способу припинення як «неможливість виконання». Це впливає з того, що на момент встановлення негативного зобов'язання воно є можливим до виконання. У протилежному випадку встановлення негативного зобов'язання, яке від самого свого початку теоретично не можливо виконати, суперечило б принципу розумності. Наступна ж неможливість виконання навряд чи може настати, оскільки утримання від певної дії у більшості випадків є можливим для боржника зобов'язанням.

У негативному зобов'язанні корисний результат, полягає у зобов'язаній поведінці боржника, яка являє собою утримання від заборонених дій. Важливим, на нашу думку, є питання про те, на що спрямоване негативне зобов'язання, що є його об'єктом. Як і будь-ке зобов'язання, негативне зобов'язання спрямоване на задоволення певного інтересу кредитора, його метою є набуття кредитором певного блага. Стаття 177 ЦК України надає певний перелік видів об'єктів цивільних прав і, з точки зору теорії, важливо визначити, яке місце займає об'єкт негативного зобов'язання серед класифікації, запропонованої законодавцем.

Насамперед, слід відзначити, що благо, яке є об'єктом нативного зобов'язання, є нематеріальним. Тобто у результаті виконання негативного зобов'язання кредитор отримує не річ, не майно, не майнові права, не результати робіт, інтелектуальної діяльності тощо, а певне нематеріальне благо, яке полягає у тому, що боржник утримався від певної дії (дій) або певної діяльності, внаслідок чого кредитор зможе реалізувати певні права або не втратить певні можливості або майно. Іншими словами, виконання негативного зобов'язання має своїм наслідком те, що кредитор не позбавляється того, на що він розраховує (прибутку, предмету застави, можливості реалізувати товар, можливості не зазнавати конкуренції у певній сфері, можливості вчиняти певні правочини на умовах ексклюзивності тощо).

Боржник зі свого боку, який є стороною негативного зобов'язання, позбавляється можливості здійснювати певну дію (дії) або займатися певною діяльністю, які, за загальних умов, до встановлення негативного зобов'язання, він мав право здійснювати на підставі цивільної дієздатності. У той самий час, боржник за утримання від певної дії (дій) отримує певну компенсацію або винагороду, або певне матеріальне благо (наприклад, навчання за рахунок кредитора, рекламу та просування об'єкту нерухомості, доступ до комерційної таємниці кредитора через трудові або цивільно-правові відносини із кредитором, в яких боржник матеріально заінтересований тощо). Без «зустрічного надання» боржнику з боку кредитора буде порушено принцип справедливості і таке зобов'язання на цій підставі буде недійсним. Інтерес кредитора та боржника у зобов'язанні повинен бути обопільним. У цьому сенсі негативні зобов'язання слід вважати двосторонніми (синалагматичними) зобов'язаннями, яке передбачає наявність права та обов'язків на кожній із сторін.

Важливим для правозастосування є питання, чи можна вважати встановлення негативного зобов'язання відмовою від права або обмеженням у правах. Якщо на це питання надати стверджувальну відповідь, то правочин щодо встановлення негативного зобов'язання може бути розцінений як такий, що обмежує цивільну дієздатність, що означатиме його нікчемність на підставі ч. 1 ст. 27 ЦКУ (Правочин, що обмежує можливість фізичної особи мати не заборонені законом цивільні права та обов'язки, є нікчемним). Так, наприклад, орендар приміщення у торговому центрі може встановити у договорі оренди обов'язок орендодавця не передавати інші приміщення у цьому торговому центрі суб'єктам господарювання, які займаються продажем тих самих груп товарів, що й орендар. У протилежному

випадку, якщо у сусідніх приміщеннях інші орендарі будуть розповсюджувати ті самі групи товарів, що й орендар, це створить зайву конкуренцію, яку прагне уникнути підприємець, що вирішив орендувати у цьому торговому центрі. Якщо визнати таке зобов'язання орендодавця як обмеження його цивільної дієздатності, то вказана обмежувальна умова буде вважатися нікчемною. Вважаємо, що боржник після встановлення негативного зобов'язання не втрачає права вчиняти певну дію (дії) або здійснювати певну діяльність: це лише буде вважатися невиконанням зобов'язання, що тягне відповідні наслідки (відповідальність, право кредитора розірвати договір в односторонньому порядку тощо).

Отже, встановлення негативних зобов'язань не може вважатися правочином, який обмежує цивільну дієздатність особи. Протилежний висновок поставив би під сумнів дійсність будь-якого негативного зобов'язання.

Цікавим, на наш погляд, є питання про те, чи можуть бути обов'язки негативного змісту на кожній із сторін. Тобто, одна сторона зобов'язується утриматись від певної дії (дій) або діяльності за умови, якщо друга сторона також зобов'язується утриматись від певної дії (дій). Такі негативні обов'язки негативного змісту повинні бути об'єктивно взаємообумовленими. Наприклад, у дистриб'юторському договорі постачальник не має права на певній території поставляти та розповсюджувати товар через інших дистриб'юторів (щоб не створювати конкуренцію дистриб'ютору), натомість дистриб'ютор не має права розповсюджувати аналогічний товар інших постачальників (щоб не створити конкуренцію постачальнику). Такі обов'язки негативного змісту будуть зустрічними і можна вести мову про зустрічне виконання у сенсі ст. 538 ЦК України. Це означатиме, що невиконання однією із сторін свого обов'язку надасть право другій стороні також відмовитись від виконання свого обов'язку на підставі вже згаданій ч. 3 ст. 538 ЦК України.

Чи можна застосувати до такого обопільного негативного зобов'язання правило ч. 3 ст. 538 ЦКУ, якщо обов'язки негативного змісту не є об'єктивно взаємопов'язаними? Наприклад, одна сторона зобов'язується утримуватись від вживання алкоголю, натомість, інша сторона відмовляється у період дії зобов'язання палити. Якщо одна із сторін не виконає свого обов'язку, чи має право інша сторона також порушити зобов'язання? – Видається, що так, але якщо це встановлено у самому договорі (а не на підставі ч. 3 ст. 538 ЦКУ). Такі обов'язки не залежать об'єктивно один від одного: невиконання обов'язку не вживати алкоголь не заважає утримуватись іншій стороні зобов'язання від паління. Тому тут навряд чи можна вести мову про зустрічне виконання.

На підсумок вважаємо за необхідне вказати, що тема негативних зобов'язань є малодослідженою у сучасній вітчизняній цивілістиці. Натомість юридична практика пропонує для розв'язання чималу кількість питань у правозастосованні негативних зобов'язань. Коло питань, які окреслено у цій статті, може стати лише приводом для окремих наукових розробок, оскільки сама публікація не претендує на цілісне дослідження з цієї проблематики. Проведений у статті загальний огляд мав на меті лише спробу віднайти проблемні моменти наукового обґрунтування негативних зобов'язань у цивільному праві. Подальші наукові розвідки та відповіді на теоретичні питання щодо правової природи та специфіки негативних зобов'язань повинні стати фундаментом для формування правових позицій у судових спорах, що виникають із фактів невиконання чи неналежного виконання негативних зобов'язань, а також надати орієнтири щодо правильного складання договорів, предметом яких є негативні зобов'язання.

ПРИМІТКИ

1. Вважаємо, що положення ч. 2 ст. 611 ЦКУ видається зайвим, оскільки ЦКУ вже містить положення про те, що відшкодування збитків, моральної шкоди, сплата неустойки не звільняє боржника від обов'язку щодо виконання зобов'язання в натурі. Так, відповідно до ч. 1 ст. 552 ЦКУ сплата (передання) неустойки не звільняє боржника від виконання свого обов'язку в натурі. Звісно, що виконання негативного зобов'язання в натурі і означає утримання від певних дій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гужва А. М. Негативні зобов'язання у законодавстві та юридичній практиці. *Судебно-юридическая газета. Блог* URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/141213-negativni-zobov'yazannya-u-zakonodavstvi-ta-yuridichniy-praktitsi> (дата звернення: 05.10.2019).
2. Manelli E. *Le obbligazioni di non dare* : Napoli : Edizioni Scientifiche Italiane, 2018. 176 p.
3. Deplano S. *Le obbligazioni negative* : Napoli : Pubblicazioni del Dipartimento di Giurisprudenza dell'Università degli Studi di Cagliari, 2014. 224 p.
4. Coviello L. *L'obbligazione negativa : contributo alla teoria delle obbligazioni* : Napoli : Pubblicazioni della Scuola di Perfezionamento in Diritto Civile dell'Università di Camerino, 1934. 340 p.
5. Vecchi P. M. *Obbligazioni negative e posizioni di divieto* : Roma : 1992. 95 p.
6. Codice civile. : URL : <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2015/01/02/codice-civile> (дата звернення: 05.10.2019).
7. Гражданское уложение Германии : Вводный закон к Гражданскому уложению = Bürgerliches Gesetzbuch Deutschlands mit Einführungsgesetz ; пер. с нем. / [В. Бергманн, введ., сост.]; науч. ред. Т.Ф. Яковлева. – 4-е изд., перераб. (Серия «Германские и европейские законы» ; Книга 1). 2015. 888 с.

8. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / Пер. с франц. В.Захватаев. Предисловие: А. Довгерт, В. Захватаев. – К.: Издательство "Истина", 2006.1008 с.
9. Швейцарский обязательственный закон. Федеральный закон о дополнении Швейцарского гражданского кодекса (Часть пятая: Обязательственный закон) : от 30 марта 1911 г. (по состоянию на 1 марта 2012 г.) / пер. с нем., фр. [Гайдаенко Шер Н. И., Шер М.]. – М. : Инфотропик Медиа, 2012. – 576 с.
10. Рішення у справі №1512/4941/2012. Київський районний суд м. Одеси. Єдиний державний реєстр судових рішень. : URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31469400> (дата звернення: 05.10.2019).
11. Коротков Д. Б. Негативные обязательства в контексте реформы российского гражданского права. *Вестник ВолГУ. Серия 5. Юриспруденция*. 2016. Том 15. № 4 (33). С. 63-67.
12. Рішення у справі № 645/6989/18. Фрунзенський районний суд м. Харкова. Єдиний державний реєстр судових рішень. : URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82325565> (дата звернення: 05.10.2019).
13. Постанова у справі № 645/6989/18. Харківський апеляційний суд. Єдиний державний реєстр судових рішень. : URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84177666> (дата звернення: 05.10.2019).
14. Богатырев Ф. О. Обязательство воздержаться от какого-либо действия. *Законодательство*. 2001. № 5. С. 15-20.
15. Sitzia L. Il rifiuto dell'adempimento parziale dell'obbligazione negativa. *Rivista trimestrale di diritto e procedura civile*. 2018. № 1. P. 79-109.

REFERENCES

1. Guzhva A. M. Negativni zobov'jazannja u zakonodavstvi ta juridichnij praktici. Sudebno-juridicheskaja gazeta. Blog URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/141213-negativni-zobovjazannja-u-zakonodavstvi-ta-yuridichnij-praktitsi> (data zvernennja: 05.10.2019).
2. Manelli E. Le obbligazioni di non dare : Napoli : Edizioni Scientifiche Italiane, 2018. 176 p.
3. Deplano S. Le obbligazioni negative : Napoli : Pubblicazioni del Dipartimento di Giurisprudenza dell'Università degli Studi di Cagliari, 2014. 224 p.
4. Coviello L. L'obbligazione negativa : contributo alla teoria delle obbligazioni : Napoli : Pubblicazioni della Scuola di Perfezionamento in Diritto Civile dell'Università di Camerino, 1934. 340 p.
5. Vecchi P. M. Obbligazioni negative e posizioni di divieto : Roma : 1992. 95 p.
6. Codice civile. : URL : <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2015/01/02/codice-civile> (data zvernennja: 05.10.2019).
7. Grazhdanskoe ulozhenie Germanii : Vvodnyj zakon k Grazhdanskomu ulozheniju = Bürgerliches Gesetzbuch Deutschlands mit Einführungsgesetz ; per. s nem. / [V. Bergmann, vved., sost.]; nauch. red. T.F. Jakovleva. – 4-e izd., pererab. (Serija «Germanskie i evropejskie zakony» ; Kniga 1). 2015. 888 s.
8. Grazhdanskij kodeks Francii (Kodeks Napoleona) / Per. s franc. V.Zahvataev. Predislovie: A. Dovgert, V. Zahvataev. – K.: Izdatel'stvo "Istina", 2006.1008 s.
9. Shvejcarskij objazatel'stvennyj zakon. Federal'nyj zakon o dopolnenii Shvejcarskogo grazhdanskogo kodeksa (Chast' pjataja: Objazatel'stvennyj zakon) : ot 30 marta 1911 g. (po sostojaniju na 1 marta 2012 g.) / per. s nem., fr. [Gajdaenko Sher N. I., Sher M.]. – M. : Infotropik Media, 2012. – 576 s.
10. Rishennja u spravi №1512/4941/2012. Kiivs'kij rajonnij sud m. Odesi. Ėdiniy derzhavnij recstr sudovih rishen'. : URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31469400> (data zvernennja: 05.10.2019).
11. Kоротков D. B. Negativnye objazatel'stva v kontekste reformy rossijskogo grazhdanskogo prava. Vestnik VolGU. Serija 5. Jurisprudencija. 2016. Tom 15. № 4 (33). S. 63-67.
12. Rishennja u spravi № 645/6989/18. Frunzens'kij rajonnij sud m. Harkova. Ėdiniy derzhavnij recstr sudovih rishen'. : URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82325565> (data zvernennja: 05.10.2019).
13. Postanova u spravi № 645/6989/18. Harkivs'kij apel'jacionij sud. Ėdiniy derzhavnij recstr sudovih rishen'. : URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84177666> (data zvernennja: 05.10.2019).
14. Bogatyrev F. O. Objazatel'stvo vozderzhat'sja ot kakogo-libo dejstvija. Zakonodatel'stvo. 2001. № 5. S. 15-20.
15. Sitzia L. Il rifiuto dell'adempimento parziale dell'obbligazione negativa. *Rivista trimestrale di diritto e procedura civile*. 2018. № 1. P. 79-109.